

Notes sobre els adverbis demostratius de lloc

per GABRIEL M.ª JORDÀ LLITERAS

La situació dels adverbis *aquí-acá*, *allí-allá* en l'espanyol actual no es pot establir amb facilitat.

En principi sembla possible relacionar aquestes formes suposant que ens trobam amb una oposició privativa, establerta sobre la marca de "direcció", en què *acá-allá* són els termes marcats i expressen per tant la noció de marca (1), els exemples següents podrien donar suport a aquesta explicació.

- 1 - aquí está el libro
- 2 - *acá está el libro
- 3 - el libro está allí
- 4 - el libro está allá
- 5 - trae aquí el libro
- 6 - trae acá el libro
- 7 - lleva el libro allí
- 8 - lleva el libro allá

1, 3, 6, 8 seriem els exemples que s'adaptariem a aquesta explicació: la a gramaticalitat del 2 es justificaria pel fet que no es tracta d'un context de "direcció" i 4, 5, 7, suposarien una neutralització de l'oposició muntada sobre la marca de "direcció" (2).

(1) Hem d'aclarir des del principi que aquesta situació no és idèntica en les diferents varietats del castellà; i, e, l'ús d'*acá* és notablement distint a sudamèrica que a la Península. Hem de tenir en compte que l'estructura *aquí acá*, com que no serveix en l'actualitat per a una oposició clara, és aprofitada per la competència dels parlants per fer distincions les quals no és fàcil que accepti tota la comunitat. J.J. MORA en la seva *Colección de sinónimos de la lengua española*, Madrid, 1855, p.s. explica: "La expresión 'ven acá' no tiene el mismo sentido que 'ven aquí', en el primer caso no se hace más que llamar al que está lejos, en el segundo se le manda colocar en un punto determinado".

La situació és en principi la idònia per a un canvi lingüístic; això explica que en alguns casos es percebi una oposició entre 'precisió' / 'imprecisió'.

La diferència que estableixen les diferents gramàtiques entre les formes en *-i* i en *-a* és la següent:

1.- R. SECO, *Manual de gramática española*, pp. 105 i 109, Madrid 1930.

R. CUERVO, *Diccionario de construcción y régimen de la lengua española* SU, d'aquests adverbis, T.I., París 1886.

R.A.E. *Esbozo de gramática de la lengua española*, pp. 121 i 122, Madrid 1973; *aquí-acá* i *allí-allá* poden anar amb verbs de repòs i de moviment i la diferència seria en la 'precisió' / 'imprecisió'.

2.- V. SALVA; *Gramática de la lengua española* pp. 212-223, 2ª edic. València, 1835:

-i: repòs / *-a*: moviment.

Un plantejament com aquest serviria per mostrar que aquesta oposició s'ha conservat, en certa manera, en la zona *aquí-acá*, mentres que s'ha neutralitzat totalment en la d'*allí-allá*. El valor d'aquesta constatació ens sembla innegable perquè ens proporciona ja des d'ara una pista que serà imprescindible seguir: la necessitat de separar l'estudi d'*aquí-acá* del d'*allí-allá*.

En efecte, en la zona d'*aquí-acá* ens trobam que *aquí* és el terme neutre respecte a la noció de la marca de 'direcció', mentre que *acá* apareix exclusivament amb el valor de 'direcció':

- 1 - Aquí me tendrán Uds. dentro de un mes.
 - 2 - Estaré aquí pronto si Dios quiere.
 - 3 - Aquí se duerme muy bien.
 - 4 - *Acá me tendrán Uds. dentro de un mes.
 - 5 - *Estaré acá pronto si Dios quiere.
 - 6 - *Acá se duerme muy bien.
1 - Ven aquí	2 - Ven acá
3 - Sube aquí	4 - Sube acá

3.- COSTE i REDONDO; *Syntaxe de l'espagnol moderne*, pp. 226-234, París, 1965:

-i: precisió / *-a*: imprecisió però *acá* només s'utilitzaria com a imprecís de la primera zona amb verbs de moviment, a la resta dels casos apareixeria 'por aquí'.

4.- A. BELLO. *Compendio de gramática de la lengua española*; p. 65, Madrid, 1885: *-i*: repòs / *-a* moviment, però, les formes en *-i* poden aparèixer de vegades amb moviment.

5.- J. COROMINAS; *Diccionario crítico etimológico comentado*, s.u. d'aquests adverbis, Madrid, 1964: *-i*: precisió i generalment repòs.

-i: precisió i generalment repòs.

-a: imprecisió i generalment moviment.

Una explicació omomatopeica, a la qual no manquen riscos, de les diferències d'*-i* / *-a* aplicada concretament on aquests adverbis, és la que dóna SCHUCHARDT (ct. JORGU JORDAN, *Lingüística románica*, p. 88, Madrid, 1967).

En el nostre apropament a les diferències entre *aquí-acá*, *allí-allá* ens referirem a una oposició entre aquests adverbis encara que en alguns casos (p. ex. en els contextos de 'direcció'), el seu significat sigui redundant del verb; només en distincions de 'proximitat' - 'llunyania', 'precisió' - 'imprecisió', l'ús d'*aquí-acá*, *allí-allá*, és lliure.

(2) Es tracta, com clarament es veu pels exemples, d'una neutralització del tipus 2 (segons la terminologia de RUIPEREZ. Estructura del sistema de aspectos y tiempos del verbo griego antiguo, p. 27, Salamanca, 1954) per a l'oposició *aquí* Us. *acá* i del tipus 4 (ibidem, p. 28) per a l'oposició *allí* us. *allá*.

Amb *alli-allá* la situació és molt diferent i no guarda simetria amb la d'*aquí-acá* ja que ara és possible formar frases que abans hem considerat agramaticals:

- 1 - Allí me tendrán ustedes dentro de un mes.
- 2 - Estaré allí pronto si Dios quiere.
- 3 - Allí se duerme muy bien.
- 4 - Allá me tendrán Uds. dentro de un mes.
- 5 - Estaré allá pronto si Dios quiere.
- 1 - Vete allí 2 - Vete allá
- 3 - Sube allí 4 - Sube allá

En el cas d'*alli-allá* està totalment neutralitzada una possible oposició basada en la marca de 'direcció'.

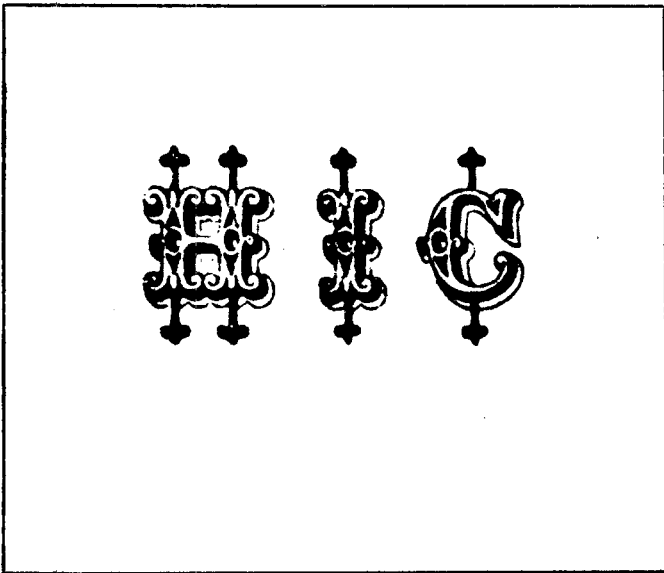
El problema bàsic no és idè el de la diferència entre *aquí-acá* i *alli-allá*, sinó el de la manca de proporcionalitat entre aquestes oposicions. ¿A què pot esser degut això? Suposem que en principi en aquests adverbis s'ha donat proporcionalment una oposició basada en la marca de 'direcció' (3) i que les possibilitats d'ús d'aquests termes es podrien sintetitzar amb els següents exemples:

estoy aquí
vengo acá
estoy allí
voy allá

De fet, aquestes distincions no tenien el suport d'un sistema que, com el llatí, desenvolupàs la marca 'direcció' per procediments gramaticals. En aquestes condicions era possible que els distints parlants (i de distintes formes segons els nivells socials, familiars, regionals, etc...) aprofitassin una diferència de significants, que havien perdut la seva funció distintiva, per a unes noves distincions de creació romanç les quals aprofitaran aquestes disponibilitats:

a) La suplantació de la marca de 'direcció' per la 'd'imprecisió en l'espai'.

b) La suplantació de la marca de 'direcció' per la de 'major llunyania', seguint una gradació de l'espai establerta en el castellà per la diferència entre *aquí-ahí-allí*.

(3) Vid. més endavant les raons que donam dins del sistema morfosintàctic llatí vulgar.

Qualsevol d'aquestes dues innovacions podrien realitzar-se idòniament en la zona d'*alli*, però no en la d'*aquí*, perquè aquest darrer assenyalava un lloc de l'espai que, perquè és aquell en el qual es troba el parlant, no és fàcil que sigui considerat ni com a imprecís, ni com a més pròxim. D'aquí que aquestes dues noves distincions que sorgeixen per a la zona d'*alli* es resolguin en el cas d'*aquí* per procediments perifràstics:

- a) Aquí - por aquí, por acá.
- b) Aquí - más acá.

Si adoptam la hipòtesi que la pèrdua i suplantació d'una distinció llatina per unes noves distincions en les llengües romàniques fos certa podem explicar dos fets:

a) Els casos en què aquests adverbis s'oposen segon la seva expressió de la marca de 'direcció', són simplement restes d'una oposició que fa molt de temps que perdé la seva vigència.

b) El fet que no hi hagi proporcionalitat entre *aquí-acá* i *alli-allá* és perfectament raonable. Vegem doncs les diferències que hem plantejat en la zona d'*alli*:

a) Per a la marca d'imprecisió en l'espai *alli* és el terme neutre i *allá* el terme marcat. En els següents exemples, els de la columna de la dreta admeten l'explicació d'assenyalar un espai de forma més imprecisa que els de la columna de l'esquerra:

— Vayan uds. a ese comercio tengo allí una hija que les atenderá como merecen.	— Vayan uds. a otro comercio, allá podrán atenderles.
— Allí hay una cruz que puede servirles de orientación.	— Hay allá una cruz que puede servirles de orientación.
— Hay allí una persona que les está esperando	— Habrá allá una persona que les estará esperando

En els exemples anteriors no són difícils les neutralitzacions, però en general se sustenten en la possibilitat que *allá* assenyalava un espai de forma més vaga que *alli*.

b) Així mateix és possible trobar exemples en els quals la diferència que es percep entre *alli-allá* sembla muntada sobre la marca de 'major llunyania' de qual es conté en l'últim adverbí. Una possibilitat com la següent: "aquí venden peras, allí lechugas y allá alcachofas"; i en canvi la rarsa d'una seqüència com: "aquí venden peras, allá lechugas y allí alcachofas" pot no basar-se en principi en una gradació de llunyania, però col·loca *allá* en una situació idònia perquè sigui considerat com un adverbí el qual implica un grau més des del punt de vista espacial, (i més pel fet que el castellà no disposa d'un sistema gramatical, ni pronominal, ni adverbial, distint al de la consideració de la proximitat o llunyania en la seva relació amb les persones que intervenen en el diàleg). Tot això fa que en frases com les que posam a continuació, alguns intrevistats hagin explicat les de la segona columna com a indicadors d'una major llunyania:

voy allí	voy allá
voy hasta allí	voy hasta allá

Hem intentat establir algunes diferències que la competència d'alguns parlants castellans percep en l'oposició

entre *allí-allà*; això no vol dir que aquestes diferències pertanyin vertaderament al sistema, ni tan sols que altres persones (es vegin de la mateixa manera. No podem oblidar que es tracta de l'aprofitament per part dels parlants, d'unes distincions de significants que no comporten en realitat unes diferències gramaticals, (ja que es perdé en protoromanç la diferència gramatical que contenia aqueixes diferències significatives). És aquesta una situació òptima perquè la llengua, (que no és més que la implantació en el sistema de processos que comencen realitzant-se en la parla aprofiti per a noves distincions, m o senzillament perquè un dels elements d'una antiga distinció desapareguda acabi perdent-se, o que la zona en què la norma admet una variant determinada origini que l'elecció de l'altra variant tenguí exclusivament un significat no representatiu, i informi de la procedència social, regional etc... del parlant. La situació d'aquests adverbis en castellà és la següent: *aquí-acà* i *allí-allà* no presenten diferències clares en el sistema, però els parlants els aprofiten (de forma diferent) per a petites distincions que, si s'intuïcionalitzassin, servirien per crear una nova distinció en el sistema. Ens trobam amb la ruïna d'unes distincions llatines; els parlants no han prescindit dels elements formals d'aquelles distincions. En aquestes condicions no és estrany que, en la consciència individual dels parlants, es tracti d'orientar de qualque manera aquestes disponibilitats.

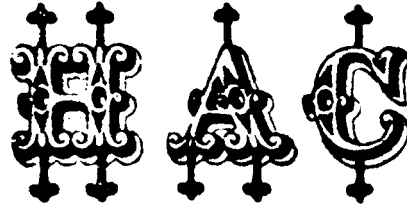
Fets com aquests són molt semblants als que es donen en altres Zones de la gramàtica que representen també una ruïna del sistema llatí; pensem, per exemple en casos com:	
quizá estaban aquí	quizá estuvieran aquí
probablemente estaban aquí	probablemente estuvieran aquí
	es posible que estuvieran aquí

En aquests exemples l'elecció de l'indicatiu o del subjuntiu no va lligada a cap tipus de diferència modal, ja que:

1.- No hi hauria motiu perquè la construcció d'*es posible* diferesqui de la de *probablemente*.

2.- *Quizá estaban aquí* i *quizá estuvieran aquí* poden apareixer en situacions idèntiques; el dubte que planteja *quizá* no permet suposar que el subjuntiu impliqui un major dubte que l'indicatiu. Les seves diferències procedeixen de la utilització de la variant que es tenguí com a més allunyada de la norma. En principi una mentalització del subjuntiu i del indicatiu com la que es dona en les seqüències de *quizá*, en frases referides al passat, és molt semblant a la que s'ha donat entre els adverbis *aquí-acà*, *allí-allà*. És clar que l'aprofitament que poden fer dels parlants de la possibilitat d'indicatiu o de subjuntiu molt diferent del que poden fer d'*aquí-acà* per la simple raó de l'organització d'aquests fets en sistemes de complexitat molt diferent.

Hi ha, no obstant, una zona on els usos de l'adverbi de proximitat: i els de llunyania són paral·lels. Vegeu-ne un exemple: Una persona que vulgui assabentar-se des d'Avila d'un bon restaurant on dinar a Madrid pot sentir que

“el restaurante está allí, a 12 Kms. de Madrid”; emperó per ventura necessitarà la precisió que “está a 12 Kms. del lado de acá (en dirección a Avila) o del lado de allá (en dirección a Guadalajara)”. El que no sentirà mai és l'aclariment “del lado de aquí” o “del lado de allí”. Això és perquè *acá-allá* s'usen paral·lelament per mostrar que alguna cosa és troba a un lado o a otro de una línea, de un punto determinado, etc. independentment de la situació del parlant. D'aquí els exemples:

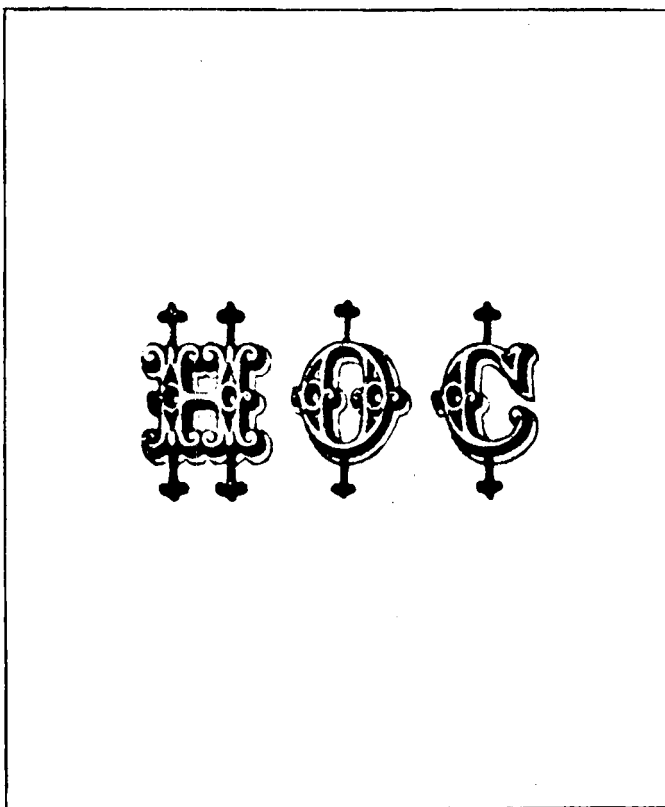
está del lado de acá - *está del lado de aquí

está del lado de allá - *está del lado de allí

És important tenir en compte aquestes possibilitats ja que les gramàtiques solen explicar, de vegades, com a 'imprecisió' el que en realitat és un aclariment del lloc respecte a una frontera. Quan una persona diu “por acá suele nevar mucho”, *por acá* no és més imprecís que *por aquí*, sinó que enfront d'aquest darrer, implica una consideració de l'espai geogràfic vist com a separat (típic) d'altres espais diferents. De la mateixa manera que l'emigrant pot dir: “desde acá se ven las cosas con más claridad” (la qual cosa implica una comparança implícita amb el lloc d'on ve) o “desde aquí se ven las cosas con más claridad” (sense que existesqui aquesta referència explícita)

En aquesta descripció parcial de la situació dels adverbis demostratius de lloc en l'espanyol actual ens hem fixat en una sèrie de fets:

1.- Estam davant un sistema enruniat del qual ens resten algunes deixalles. És a dir, la situació d'*aquí-acà*, *allí-allà* en castellà actual respon al desenvolupament de les reminiscències d'una situació en què aquests adverbis es diferenciaven per la marca de 'direcció'; dit d'una altra manera, *aquí-allí* s'haurien usat en un principi amb verbs de repòs, mente que *acà-allà* haurien estat emprats amb verbs 11

de moviment. Aquesta diferència és la que existia en llatí entre HIC vs. HAC, que són la base de la formació dels adverbis castellans que estudiem aquí (4).

2. Davant aquesta situació és raonable que els parlants aprofitin les possibilitats d'una diferència de formes, les quals no van acompanyades de diferències gramaticals, per crear noves distincions gramaticals.

3. Hi ha un desequilibri entre els adverbis de veïnatge i els de llunyania.

Es necessari suposar que el castellà ha heretat, en el cas d'aquests adverbis, un sistema que s'havia arruïnat en el propi llatí. Que això hagi succeït d'aquesta manera té una demostració, no només en el fet de la inexistència d'aquesta oposició en els textos medievals, sinó també en la inexistència d'aquesta oposició (a no ser reminiscències) en les llengües romàniques, en el propi llatí hi ha confusions entre HIC i HAC (5). Això no ens pot estranyar, perquè la diferència entre l'estat (HIC) Vs. 'direcció' (HAC) tenia suport de l'oposició entre 'locatiu' Vs. 'acusatiu preposicional' en uns casos, entre 'ablatiu preposicional' Vs. 'acusatiu preposicional' en altres, i entre *quo, unde, qua* Vs. *ubi*:

hic tui omnes valent	hic copias traduxit
ruri est	venitad urbem
eo in monte	sto in montem
ubi sunt?	quo tantam pecuniam?
	unde venit?
	qua ascendit?

(4) ERNOUT, A. *Syntaxe latine* pp. 102 i 106, París 1942.

12 (5) ERNOUT, A. *Op. cit.* pp. 102 i 106.

La desaparició de les oposicions gramaticals basades en els casos deixà en l'enixe la diferència que separava HIC d'HAC. Les llengües romàniques heretaven, doncs, unes formes, ECCU - HIC i ECCU - HAC, que ja en llatí havien començat a neutralitzar-se. No estam, per tant, davant fets de *ruina* romanç, sino d'aprofitament d'antigues distincions llatines. En aquest sentit el castellà s'ha de considerar més com a una llengua conservadora (que manté encara avui exemples que poden explicasse des de la marca de 'direcció') que com una llengua innovadora que destruí una oposició llatina.

La resta de les llengües romàniques ens aportaran alguna informació sobre aquest fet:

1.- Retenguem en primer lloc una dada que creim que té interès; el fet que el francès antic mantengués una diferència adverbial *ci* Vs. *ça* amb verbs d'estar i verbs de moviment respectivament, indica amb prou claredat que la neutralització d'aquesta distinció llatina no es donà a tots els nivells de la llengua de l'Imperi, i per això les llengües romàniques heretaren sistemes en els quals, en principi, no sembla impossible que existís aquesta diferència (cf. el que succeí amb l'evolució del diftong AU).

2.- Referent a les altres qüestions les llengües romàniques han arribat a una situació semblant a la del castellà: *Francès*: *ici-là*; *Italià*: *qui, quà, costi, costà-li, là*; *Romanès*: *aici-acolò*; *Català*: *ça, ací, aquí, allà, allí*; *Portuguès*: *aquí, cá, aí, alí, lá*.

En totes aquestes llengües tant les formes en *-i* com les en *-a* poden indicar situació o direcció indistintament.

3.- La cosa més important això no obstant, perquè és caracteritzador quant a la situació del castellà, és el fet que mentre en francès (6), romanès i català modern (el català medieval distingia tres graus: *ací-aquí-allí*) es mantí una gradació que assenyala exclusivament *proximitat* i *distància*, el castellà, el portuguès i l'italià posseeixen tres graus de localització en l'espai.

No obstant, no és tracta d'un fenomen caracteritzador quant al punt de partida d'aquestes llengües, sinó d'una situació a què ha arribat el castellà per diferents causes. L'italià forma el grau mitjà partint del demostratiu *ISTIC* -

ISTAC (*costí-costá*) i conserva el derivat d'*IBI*, mentre que en castellà i portuguès *ahí* (*aí* portuguès és un adverbi, l'aparició del qual pot ésser datat a finals de l'Edat Mitjana) és degut a una reforçament de Y (el qual desapareix) que en trobar-se (*a-hí*) amb una forma semblant a *aquí, allí* s'introduí dins dels adverbis de lloc i va ésser aprofitat per a una referència "indeterminada" a un lloc).

La prova de la seva situació peculiar és en el fet que no ha desenvolupat una variant *ahá* paral·lela a *acá* i *allá*

4.- Podem, per tant concloure:

1 - Sistema del portuguès semblant al del castellà / resta de les llengües romanç.

2 - Neutralització en tota la Romania de les formes en *-i* i les formes en *-a*

3 - Triple gradació de l'italià, portuguès i castellà / romanès, francès i català.

4 - Desaparició del derivat d'*IBI* en castellà i portuguès / resta de les llengües romàniques.